

СОГЛАСОВАНО

Зам.директора по УВР

З.Д.Цурова_____

Пр.№1 от 31.08.2023г.

УТВЕРЖДАЮ

Директор

З.А.Дидигова_____

Пр.№1 от 31.08.2023г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета

«Ингушский язык»

для 7 класса основного общего
образования на 2023-2024 учебный год

Составитель: Э.Д.Дзагиева

учитель ингушского языка и литературы

ГІАЛГІАЙ МОТТ

Кхетора каьхат

Тахан школа хьалхашка латта декхар — хьалкхувш йоагІаца тІехьенна клоаргагІаа чоагІагІа а Іилмай лардаш Іомайр, практике царех пайда эца шаьрбенна а ховш а уж хилар.

Вай заман Іилма а, техника а, культура а, адамий вахар а дегІадарга хьежжа хила беа школашка лелабу хьехам а. Школашка вахарцара бувзам чоагІабаро дІадех школьни еррига дисциплинаш хьехаш, царца наьна мотт хьехаш а, практи -чески болх бар ноагІа совдоаккхаш хила а дезилга.

Наьна мотт Іомабар, къаьстта грамматика Іомайр, боккха лоархІам болаш да дешархой кхетам дегІабоалабара, хІана аьлча, наьна метта грамматика харо доккха новкъостал ду эрсий мотт дикагІа кхетабара а.

Наьна мотт хьехара процессаца йовз дешархошта наьна метта хозал, из бІаьхий хилар. Цо новкъостал ду, къамий яхь а йолаш, дешархой хьалкхебара.

Наьна метта бокьонаш (цун хозле) гойташ из клоаргга Іомабаро новкъостал ду вай мехкарча къамий чулоацам бола культура кхеяра. Цунга хьежжа, школа эггара доккхагІдола декхар — эздел долаш, гІулакхаца, дийша, дика литературни наьха мотт ховш бола нах кийчбар да. Дешархошта дІахьехар хила деза уж кхетаргболаш, Іомадаьчох пайда эца ховш хургболаш. Из болх массаза а аналитико-синтетически наькъаца дІабахьа беа: грамматически бокьонаш вІаши юсташ, Іомаеш йолча теоретически материала юкьера керттердар хьакьестаде ховш (кхетам кхебеш а лакхбеш а), дІахо шоаш кхетадаьр хьадувца а, цунах къамаьл деш а, яздеш а, пайда эца Іомабеш.

Наьна метта урокаш тІа дешархоша Іомаю гІалгІай метта грамматика лардаши, дешари, (къамаьлаца а йоазонца а деш дола) къамаьл шаьрдара наькъаши.

5—9 классашка наьна мотт хьехара курс йолаю юхьанцарча классашка дешархоша Іомадаьчун а дайзачун а овлан тІара, дІахо Іомадер хьалха Іомадаьчунца дувзаш дІахьо.

5-ча классе юхьерча школе Іомаь морфологически орфографически керттера бокьонаш кердаяьхачул тІехьагІа, синтаксисахи пунктуацехи лаьца юкьера кхетама курс хьеха белгалъяьккхай, дІахо синтаксиса ларда тІара Іомае йолаю морфологи, орфографи.

5—6-ча классашкеи 7-ча классе ах шера фонетика, лексика, морфологии орфографии Іомаю, 7-ча классе шоллагІча ах шераи 8—9-ча классашкеи синтаксиси стилистикеи Іомаю.

5—7 классашка морфологии орфографии Іомаю синтаксиса ларда тІа. Синтаксис дика ца ховш хилча, дешархой дувза- денна къамаьл шаьрде йиш яц, цудухьа чоагІа лоархІам болаш да дешархошта из дакъа дика хар.

5-ча классе синтаксиси, пунктуации Іомаьчул тІехьагІа Іомаю фонетика.

Дешархошта из тема дика ца ховш хилча, хала да тайп-тайпарча къамаьла доакьой нийсаяздара бокьонаш караерзае.

Фонетика хьехара декхар да гІалгІай метта оазий башхалонаш шаьра йовзийтар, литературни наьна мотт Іомабара (шаьрбара) новкъостал а деш. ГІалгІай метта мукьа оазаш; **аха-аха; даша-даша; дІаахадааха; мелар-мёлар; догІа-догІа; еза-ёза; я-я; деша-дёша, ёст (йост) — о(уо) — догІа — дуогІа, божа — буажа; и (ий) — бита — бийта, била — бийла.**

Цу цхьадолча дешай маІан предложене чулоацамга хьежжа мара а гучадалац.

5—6-чеи классашка 1омаю, лексикеи фразеологии. «Х1ара сага ха деза гушдар тахка а кхетаде а, ше кхетадаьчох керттердар д1ахо кхычунна додала».

Из керттера а лоарх1аш, дешархой кхетабе беза х1арадеша ма1анах, лакхье еза цар дешай ганз. Дешархой кийчбе беза дийшар тахка, кхето, кхетадаьр хьадувца.

5—7-чеи классашка 1омаду къамаьла доакьош. Семантически (дешай, цхьанкхийтгача дешай, формай лоарх1ам гой- тар), морфологически (деша грамматически категореш — класс, табрахь, легар, и кх. др.) Синтаксически (предложенена юкьера дешай г1улакх) юкьарча белгалонашца къоастадаь, лексикограмматически тайпаш да къамаьла доакьош.

Ер раздел дешархошца караерзаеш, учебника автора а хьехархошта а хьалхашка латга декхар да, къамаьла доакьош предложене юкьера, шеко йоацаш, кхетаде бераш 1омадар.

Къамаьла доакьош шаьра къестаде дешархой 1аьмача, цар логически кхетам лакхлу, берашта аттаг1а корадоаг1а, довз, къоасталу, моллаг1а дале а, грамматически хувцамаш хинна дешаш. Д1ахойодача хана (8—9 классашка) дешархошта дизза кхетаде деза синтаксис. «Къамаьла доакьош 1омадича дешархой кийчлу синтаксис яха дакъа 1омаде (кхетаде).»² Цо новкъостал ду предложенешта юкьарча дешай мел дола бувзамаш шаьрде.

Грамматика 1омаеш, дешархошта шаьра, дика ха дезар: деша лард, чаккхе, овла, дешхьалхе, суффикс; къамаьла доакьош (керттера а г1улакха а): ц1ердешай дожарий ма1анаш, цар хаттараш; хандешай ханаш; цу къамаьла доакьой нийсаездара бокьонаш; предложени, предложене чура дешай бувзам, предложене маьженаш, цун керттера тайпаш. Дешархошта ха дезаш да (шоаш 1омадаьчох лаьца), дош мишта хьахиннад, из малаг1ча къамаьла доакьоех латт, и кх. д1.

Чоалхане-караара предложенеш 1омаеча хана, хьехархой керттера декхар да цу предложенешка керттераяри карараяри малаг1а я, къоастае дешархой 1омабар, царна юкьера бувзам хьалаха хар. Пунктуаци 1омаеча хана, теркалде деза массаза а интонаци, пунктуаци в1аший нийсьеш хилар, дуккхаза а нийслу цунах лаьца дешархоша г1алаташ деш, бакьда сецара хьаракаш массаза а увттадац ашара сецаргеи цунна хувцамаш хиларгеи хьежжа, х1аьта цунца цхьана йиш айярцеи лаь- г1ьярцеи къамаьла юкье сацар деш йола дуккха а моттигаш хул, цхьаккха а сецара хьаракаш ца увттадеш. Цхьабакьда, ха дезаш да цхьайолча предложенешка, цар оттамга хьежжа, интонаци теркальеш, сецара хьаракаш увтто дезаш хилар. Цхьайолча моттигашка интонаци теркальяр — хиланза даргдоацарех да, х1ана аьлча, из теркал ца йича, малаг1а хьарак оттаде деза ховргдоацандаь. Иштта из теркальярца увттаду предложени кхоачалуча т1адамаш, хатгареи айдареи хьаракаш, т1адерзара т1ехьа (предложене юкье), айдардеша т1ехьа, **x1aa, a...**— ячаца дешашта — предложенешта т1ехьа увттадеш дола запятойш а, айдара хьаракаш а, цхьан тайпарча къоастамашта юкье запятойш а, хоттарг юкьедоацача чоалханеча предложенешка запятойш, запятойца т1адами тиреи, и кх. д1.

Синтаксис 1омаеча хана хьехархо декхарийла ва интонаце зем а боаккхаш, цунах пайда эцара торонех дешархой дика д1акхетабе.

Синтаксиси пунктуации 1омаеча хана интонаци теркалье езаш хиларо, хьехархо декхарийла ву дешархошта х1ама ха-зийта, ашара хувцам, цун лакхал, низ, сихал хьалаца хар дег1адоаладе а, х1аьта 1омореи тохкам барей болх ше дешархошца беча хана, ше ешаш йола предложенеш нийса еша а, х1ана аьлча, интонаци хувцаропредажене ма1ан а сецара хьаракаш а хувца тарлу.

Х1араурока т1а хьехархо хьежа веза, дешархоша деш дола къамаьл логически а бувзам болаш хиларга, дешаш дола масалаш хоза къоастадеш дешалга, и кх. д1.

Учебника материала т1а болх беча хана хьехархо хьежа веза дешархошта дешаш довзийта, нагахьа санна ца довзаш дола дош иийсделча, из д1ахьеха деза.

Лексически балха (къаьстта синонимашца беча балха) дешаш кийчдеш, пайда эца йиш я учебникий тексташкеи Iомаеча литературни кхолламашкеи долча дешаех (словарех а), берий лексически гIалаташ тахкарах, йоазонца а деча къамаьла а кийчо ярах. Наьна метта урокаш тIа художественни литература тIара тайп-тайпарча лексически а фразови а материалех пайда эца беза хьехархочо.

Дешархой къамаьла культура лакхъярцеи навькаш дегIайоалаярцеи къаьста хила йиш яц школе грамматика Iомаяр. Грамматика Iомаеш, кертгера уйла тIаяхийта еза тайп-тайпара упражненеш нийса кхоачашъяра. Цар новкъостал ду дешархошта къамаьл карадерзадеш, орфографически а пунктуационни а говзал дегIайоалае, грамматически материал ди- кагIа кхетае.

Дешархошка шерра пайда эцийта беза гонахъа долча бакъдолчош, школе а школа арахъа а цар беча къахьегамах. За- нятеш еш, лексически материал лохаш, предложенеш увттаеш, сочиненеш язье кийчлуш а уж язьеш а, йоазонца а деш долча къамаьлаца а общественно-пайдане балха шоаш деш дар хьахьокхаш, хила деза дешаш. Цунца цхъана, дувзаденна долча къамаьлаца беш бола болх вIашагIболлаш, бераш практически кийчдара болх а бе беза (пенгазет, журнал арахекар, выставкаш яр, самодеятельность кийчъяр, и кх. дI.)

Литература программа тIа язье лаьрхIа йолча изложенешца, сочиненешца кхоачашде деза хьехархочо грамматика уро- кий декхараш а, изложени язье аьнна хьакъоастаяь йолча текста анализ еш, берий теркам тIабахийта беза хьехархочо нийсеи, къаьгаи, къоасталуши къамаьл дара, текста тIа нийслуш йолча синонимаштеи цхъайолча синтаксически конст- рукцештеи, и кх. дI.

Тайп-тайпарча справочни пособех пайда эца Iомаде деза хьехархочо бераш (дошлоргех, таблицех, и кх. дI.). Эггара чIоагIагIа цар пайда эца безаш йола пособи-школьни орфографически дошлорг да.

Дешар Iомадара бола йоазон болх беча хана, дошлоргах пайда эцийта беза дешархошка. Иштта Iомабе беза дешархой шоаш деча йоазон балхаш тIара гIалаташ леха а уж нийсе а. Даим словарноорфографически болх барца Iомаду хьехархочо бераш текста тIара йIаьхеи лоацеи оазаш къестеа а, эшаш дола дешаш хьалеха а, царна кIал така хьакха а, и кх. дI.

Наьна метта занятеш тIа, ше керда материал дIахьехаш, хьехархочо лораде а лархIа а деза хьалха Iомадаь дешархошта ховшдар.

Дешархошка дагалувцийта гIерта веза хьалха Iомадаьчох царна ховшдар (цхъайолча хана шоай лоламе учебника тIара болх баьчул тIехьагIа).

Дешархошта кIезиг-дукха довзашдар юха цIаькха а дIадувца деза. Цунца цхъана, кхы дIахо йодача этапаца цар Iомае езаш йолча халача темага кийчбе беза дешархой.

Иштта, морфологи Iомаеча хана, лоархIам болаш да синтаксиса хаттараш Iомадар а (предложене чухь дешашта юкъе бувзам оттабар, предложене кертгереи кертерзеи маьженаш йовзар, и кх. дI.)

Даим кердадаха деза дешархошца Iомадаьр, наьна метта грамматика темаш Iомаеча хана а Iомадаьр кердадаккха ден- нача сахьаташка а.

XIаракласе шу долалуш (керда материал йолаеш), кердадаккха деза хьалхагIа Iомадаьр. Шу чакхдоалаш Iомадаьр, юха кердадоаккхаш, чIоагIде деза.

Къоастабе йиш йоацаш чIоагIа бувзам ба грамматика шин даькъа юкъе (морфологениеи синтаксисаи).

Хьехархочун декхар да берашта тайп-тайпарча разделашта юкъера бувзам бовзийтар, царна хIаранена хьисапе йола башхалонаш къоастаяйта хар.

Керттера къамабла доакъош 1омадара хъехархочо д1акхетаде деза бераш цар синтаксически лоарх1амах, х1афта синтаксис 1омаеш, къамабла доакъоеш дола хоамаш ч1оаг1дар.

Ч1оаг1а лоарх1амае да, хъехархочо берашца, ца хаддаш, дувзаденна къамабл шаърдеш болх бар а.

Х1аракласса лаърх1а программашка луча материалашка я разделаш: «Дувзаденна къамабл шаърдар», «1омадаьчохи кхетадаьчохи керттердар».

Хъехархо декхарийла ва дешархой кхетам, цар 1омадаьчун ганз ч1оаг1еш цу разделашка луш дар дизза кхоачашдайта.

Хъехархочоа а школана а т1алатта керттера декхар да шоашка хьаденна бер, сердалон д1оаг1а д1абе а делла, нийсача наькъах кхета а даь, Даьхенна д1адалар. Шоаех тийша а тийша, шоашта т1адилла из декхар ц1енача декхарца кхоачашде деза.

Юкьерча школе язъеча изложенейи сочиненейи боарам

Йоазон балхи тайпаш	Классаш				
	5	6	7		9
	Боарам				
Тайп-тайпара изложенеш	9	9—10	9—10	8—10	8
Художественни литература темаех лаьца йола сочиненеш			2	3	4—5
Шоашкара (дешархошкара) дагалаьчача темаех язью сочиненеш	2	3	3	4	4

X

айначох а кхетадаьчох а керттердар 5-г1а класс чакхйоаккхаш, дешархошта 1омадаьчох а кхетадаьчох а ха дезар: дешаш фонетически а, деша оттамца а, морфологически а дашхар; предложени (шиь е кхоь керттера маьже йола) синтаксически тахкар; 1омаьча тайпара, цхьалханейи чоалханейи предложенеш увттар; 1—5-чейи классашка 1омаьча материалаца йоаг1а орфограммаш хьалаха а, дешай нийсаяздара бокьонаш хьаювца хар.

1омадаьчохи кхедаьчохи керттердар

VI-г1аклассчакхйоаккхашдешархоша 1омадаьчохи кхедаьчохи ха дезар:

Дукха ма1анаш долча дешай ма1анаш тахка а уж предложенешта юкьекхувла а хар. Кхетош долча дошлорга новкъосталца деша ма1ан гучадакхар.

VI-ча классе 1омадаь къамабла доакъош грамматически белгалонашца къестаде хар.

I—VI-чейи классашка 1омаьча метта материалашца йоаг1аш йола орфограммаш лаха а, царца дешаш нийсаязде а, къестаде а хар.

Къамабла хозаг1а а нийсаг1а а хургдолаш, ц1ердешаех а, белгалдешаех а, хандешаех а латта синонимаш, омонимаш, антонимаш къамабла юкье нийса кхувла хар.

1омаь пунктограммаш предложенешкара къестае а йовзийта а хар.

Сочиненена чоалхане план отгае хар. Сочиненена лярх1а йола материал гул а яь, тема, керттера уйла гойташ, цхьалхаяккха хар. Г1ишлон а (класс, ферма, завод...) 1алама а сурт гойташ йола элементаш юкье а йолаш, ма дарра гойташ, лоацца дувцара хьисапе текст в1ашаг1йолла хар. Шоай текста метта (оформлене) чулоацама говзал лакхье хар (шоаш 1омаяьча материалага хьежжа).

1омадаьчохи кхедаьчохи керттерадар

7-г1а класс чакхйоаккхаш, дешархошта 1омадаьчохи кхедаьчохи ха дезар:

7-ча классе 1омадаь керттера а г1улакха а къамаьла доакьош довзар, нийса къестаде хар.

Масдарийи, причастеи, деепричастеи корчамаш юкье дола (1омадаьча хоттаргашца ювза) предложенеш синтаксически тахкар.

1—7-чеи классашка 1омаяьча материалашца йоаг1аш йола орфограммаш лаха (къесто а), дешай нийсаяздара наькъаш белгалдаха хар.

Причастеи деепричастеи корчамаш запятойшца къестаде хар.

Къамаьл хозаг1а а нийсаг1а а хургдолаш, куцдешаех латтасинонимаш, омонимаш, антонимаш къамаьла юкье нийса кхувла хар. Адамий куц-кеп, г1ирс (кийчвалар), къахьегама г1улакхаш дувцаш дола дувцараш яздар, белгалъяьча сюжетах дувцар яздар, дешархой шоай вахарца нийсденнача е цар юкьара-пайданеча балхах лаьца сочинени язъяр.

1омадаьчохи кхетадаьчохи керттерадар 8-г1а класс чакхйоаккхаш,

дешархоша 1омадаьчохи кхетадаьчохи ха дезар: цхьанкхийгта дешаш, цхьан оттамеи шин оттамеи предложенеш, ма дарра къамаьл юкье дола предложенеш тахкар.

Цхьантайпарча маьженашца, чудерзора дешашца, къаьстача маьженашца, юхедилларца, т1адерзарца, юкье доаладаьча дешашца йоаржаяь цхьалхане шин оттамеи цхьан оттамеи предложенеш отгае. Къамаьла юкье синтаксически синонимаш кхувла хар.

Литературни метта нормаш (бокьонош) лораяр.

8-ча классе 1омаяь пунктограммаш лаха а йоазонашка сецара хьаракаш нийса увттаде а хар.

Цхьантайпара маьженаш, чудерзора дешаш, къаьста маьженаш, юхедиллар, т1адерзар, юкье доаладаь дешаш, ма дарра къамаьл, цитаташ, айдардешаш юкье долча предложенешка сецара хьаракаш нийса увттадар.

Доаг1ача, подлежащениеи сказуемениеи юкье тире йиллар.

5—8-чеи классашка 1омаяь орфограммаш, пунктограмма- ши предложенешка нийса язье хар, уж хьалаха хар.

Орфограммашца доаг1аш доаца дешаш нийсаязде хар (масала: маьнги, ца1, футгаройна, и. кх. д1.).

Текста стиль къоастае хар. Меттигий, памятникий сурт гойташ йола изложени (дувцара текст) язье хар.

Меттигах, исторически, культура памятникех лаьца доакьош юкье а долаш, сага г1улакх, эздий оамалаш гойташ йолча темаех лаьца дувцара кеп а, 1омаяьча литературни произведеней темаех а, литературни турпалхой г1улакхашаи оамалашаи гойташ йола а сочиненеш язье хар.

1омадаьчохи кхетадаьчохи керттерадар

9-г1а класс чакхйоаккхаш, дешархошта 1омадаьчохи кхетадаьчохи ха дезар:

Чоалханеча предложенешта синтаксически тохкамаш де хар,

Тайп-тайпарча кепара чоалхане предложенеш увтгае а, къамабля чулоацмга а стилага а хъежжа, синтаксически синонимех пайда эца а хар. Текста тайпа а стиль а къестаде хар.

Литературни метта нормаш лораяр.

8—9-чей классашка 1омаяь пунктограммаш лаха а, йоазошка уж нийса увтгае а, тахка а хар. 5—8-чей классашка 1омаяьча орфограммашца дола дешаш нийсаязде а цар яздаря бокъонаш хъаювца а хар.

Историко-литературни темах доклад кийчье а еша а хар. Йоккха йоацача литературно-критически статьяна тезисаш е конспект оттае хар. Публицистически (юкъяра — политически) кепара сочинени язъяр.

Сочинена чулоацам а метта говзал а шаъръеш, нийсьеш кхоачашье хар. Орфографически, пунктуационни, грамматически, стилистически г1алаташлаха а нийседе а хар.

V—IX-ча классашка дешархой г1алг1ай метта йоазон балхашта мах бара нормаш

Г1алг1ай метта, 1алашонашка хъежжа, йоазон балхаштайп-тайпара хила тарлу.

Дешархоша кхоачашдаьча наьна метта йоазон балхашта увтгаеча оценкай нормаша новкъостал дергда, аьнна, хет, наьна мотт хъехара говзал лакхъяккхара а йоазон балхаца лехар цхъан тайпара хилийтара а.

Хъехархо декхарийла ва х1арайоазон балха мах, цун массайола оаг1ув лоарх1аш, хоадабе. Дешархоша даьча йоазон балхашта мах бара ч1оаг1ьяьча нормайх г1о-новкъостал хул хъехархочоа берий говзал лакхье а (йоазоний) мах нийса бе а.

I. V—IX-чей классашка язъеча тахкара диктанташта мах бар

Дешара шера 3-ча четверте, V—IX-чей классашка дешархошта луча диктантий дешай боарам, юкъяра лаърх1ача, укх тайпара могабаьб:

V-ча класса — 80—90 дош

VI-ча класса — 90—105 дош

VII-ча класса — 105—120 дош

VIII-ча класса — 120—135 дош

IX-ча класса — 135—145 дош

Текст хоржаш а ешаш а хила эшар.

1. Диктанта текст литературни наьна метта язъьяь, дешархой кхетаргболаш, хила еза.

2. Тахкара диктант шоллаг1ча е кхоалаг1ча урока т1а язйича бакъахъа хургья.

3. Хъехархочо, сих да луш, текст 1оеша еза, литературни дош алара бокъонаш толха ца еш. Ше из йийша ваьлча, дешархой кхеташ доацар къоастаду, бераша кхета ца ду хала дешаш доска т1а д1аязду.

Цул т1ехьаг1а, хьалхара предложени д1а а йийше, к1еззига сабарду хъехархочо. Дешархоша цу юкъя из предложени дагахъа кердаяккха еза. Хъехархочо, цхъа юкь яьлча, из предложени юха а еш, т1аккха бераша д1аязью, и. кх. д1.

Диктанташка орфографически а пунктуационни а г1алаташ къаьст-къаьста белгалду, балха мах бу.

V—IX-чеи классашка дешархоша язъяча диктанта мах беш, хъехархочо пайда эца беза укх нормаех:

1. Диктантах «5» оттаю, нагахь орфографически г1алат а доацаш, цхьаннел совг1а пунктуационни г1алат ца хуле (ц1ена язъяча диктантах).

2. «4» оттаю, кхьаннел совг1а орфографически а шиннел совг1а пунктуационни а г1алат ца хуле (е шиь орфографически, кхоь пунктуационни г1алат хуле)

3. «3» оттаю, 6-нел совг1а орфографически а 4-нел совг1а пунктуационни а г1алат хуле;

4. «2» оттаю, 10-нел совг1а орфографически а 5-нел» совг1а пунктуационни а г1алаташ хуле (е 6 орфографически, 7-нел совг1а пунктуационни).

Дешархочун болх тошкаш, г1алат ларх1а деза, программашка белгалъяьха нийсаяздара бокьонаш толхаеш уж дале.

Оценка оттаеш, ца лоарх1аш дус укх тайпара г1алаташ:

1. Программашка йоаца е 1омаь йоаца орфографически а пунктуационни а бокьонаш толхаеш дола г1алаташ. Масала, 5-ча классе даг1аца берашта ларх1ац таьрахъдешаш нийсаяздара бокьонаш толхаеш доалийта г1алаташ (уж 6-ча классе 1омаю) е дакъилгаш нийсаяздара бокьонаш толхаеш даь г1алаташ (уж 7 ча классе 1омаю), и. кх. д1.

2. Описка нийсаяздара бокьонашца доаг1аш доаца г1алат. Масала, «делкъе» язде дезача «елкъе» яздой и. кх. д1.

3. «Мела хий» ца а яз деш «миэла хий» е «деза ц1а» ца а яз деш «дизза ц1а» яздой (дифтонгашта из, уо метта цхьалха мукъа алап яз дара бокьо къовсаме латташ хиларах), г1алат ларх1ац дешаш, ма1анга хьежжа, доаг1аш дола дизза дифтонгаш **из, уо** яз деш хуле.

4. Цхьадолча ц1ердешашка лура дожаре чаккхе-**чунна, -чоа**, хотталура дожаре **-чунах, -чох** яз деш хуле. Уж шак- кхе чаккхе г1алг1ай метта лелаш я (**дешархочунна, дешархочоа; дешархочунах, дешархоцох; ...**).

5. Дешай къоастам гойташ, ц1ердешашка йола аффрикаташ «дж», «дз». Масала **г1аж (гусь) — г1адж (палка), божа (доахан) — бодж (козел), моза (муха) — модз (мед)**, и. кх. д1. яз деш хуле.

Дешархоша деча г1алаташта юкъера доккхий а кагий а г1алаташ къесто деза.

Доккхий г1алаташ лоарх1:

1. Хьалххе 1ома а яь, ч1оаг1а яь, наоаг1а пайда эцаш йола орфографически пунктуационни бокьонаш толхаеш дола г1алаташ.

2. Хьалххе 1ома а яь, юха кердаяьха орфографически, пунктуационни бокьонаш толхаеш дола г1алаташ, и. кх. д1.

Кагий г1алаташ лоарх1:

1. Диктант язъяча хана 1омаь чакхъяланза йола бокьонаш толхаеш дола г1алаташ.

2. Чоалханеча хандеша (цхьадолча) нийсаяздар, масала: *верзавир е верзавар; яздар е яздыр*, и. кх. д1.

3. Хандеша формашка шекон мукъа оазаш язъяра бокьонаш, масала: *латтилга (латталга), уллилга/, воаг1илга(воаг1алга), ваг1илга (ваг1алга)*, и. кх. дГ.

4. Мукъзаоазаш **ч, к, хь** къоастаеча хана, цига **ь** метта **ъ** хьарак отгадой, масала: Яхьбя (Яхьбя) и, кх.

д1

II. Изложене мах бар Изложенена лаьрх1а луш йола текст цхьацца оамал кхееш а (къахьегама, патриотизма е идейноэстетически чулоацам болаш, и. кх. д1.) дешархой пун чулоацамах кхетаргболаш, литературни меттаца йоаг1аш а хила еза.

Изложенена лаьрх1а йола текст хила еза укх боарамах:

V-ча классе — 100—120 дош

VI-ча классе — 150—200 дош

VII-ча классе — 220—250 дош

VIII-ча классе — 300—350 дош

IX-ча классе — 350—450 дош

Тахкара изложенена лаьрх1а харжа йола текст хьехархочо шозза еш.

Дешархоша язъяча изложеной мах беш, хьехархочо пайда эца беца укх нормаех:

1. **«5» отгаю:**

а) нагахьа санна, уйлаш бувзамца нийса а тема чулоацамца йизза йоаг1аш а, нийсача литературни меттаца изложени язъяч яле;

б) изложени язъеш, дешаш хержаш е предложенеш увттаеш кхаьннел совг1а г1алат даьдеце;

в) цхьаннел совг1а орфографически е пунктуационни мара г1алат даьдеце.

2. **«4» отгаю:**

а) нагахьа идейни чулоацам нийса а бале, дувчача г1улакхий керттера моттигаш литературни меттаца йоаг1аш а арг1анца нийса язъяч а яле;

б) изложени язъеча хана, дешаш хержаш е предложенеш увттаеш, кхаьннел совг1а г1алат даьдеце;

в) орфографически кхоъ, пунктуационни цхьаннел совг1а г1алат даьдеце.

3. **«3» отгаю:**

а) нагахьа санна, чулоацам нийса бийцабале, 2/3 предложени литературни меттаца ца йоаг1аш, цхьадола кагий х1маш нийса ца гойташ йола моттигаш хуле, къамаьла юкъе цхьа г1алат а хуле;

б) дешаш хержаш е предложенеш увттаеш 4-нел совг1а г1алат хуле;

в) ялхнел совг1а орфографическии диънел совг1а пунктуационни г1алат даьдеце.

4. **«2» отгаю:**

а) нагахьа санна, изложене тема нийса яшха еце, мотт къе, къамаьлаца доккхий г1алаташ долаш, изложени язъяч яле;

б) дешаш хержаш а предложенеш увттаеш а ялхнега кхоачаш г1алаташ даьдале.

в) 14-нега кхоачаш орфографически пунктуационни глалаташ хуле, (9-нел тлех доаца орфографически глалат а лоархIаш).

5. «1» оттаю:

а) нагахьа санна, темах кхета йиш йоацаш, изложени язъь хуле;

б) изложени язъеча хана дешаш хержаш а предложенеш увтгаеш а ялхнел совгIа глалат даьдале;

в) 14-нел совгIа орфографически а пунктуационни а глалат даьдале.

Изложенена ши оценка оттаю: цаI грамматиках, шоллагIяр литературах.

III. Сочиненей мах бар

Сочиненей темаш программаша хIаракласса белгалъяхьхача тайпара я, цул совгIа, хIаракласса программай чулоацамга хьежжа, сочинени язъеш, керттера декхараш укх тайпара да:

1. Темах дика кхетар, цун чулоацам кIоарга а нийсача кепара а хьатIаэцар; ший чулоацамга хьежжа, хиннача хIамашта е дайнача (е гуш долча) хIамашта, турпалхой гIулакхашта мах бе а маIан де а хар; чулоацамах керттерадар ларде долаш чIоагIдаь хилар; тема кьоастаеш эша материал йоалаяр; юкьбара маIан де хар; цитаташ кхувла а уж дIанийсье а хар.

2. Сочинене доакьош шоайбоарамга а, маIанга а, бувзамга а диллача, шоайла цхьана доагIаш хилар.

3. Наьна метта говзамеча гIирсех пайда эцар, нийсача литературни меттаца язъь Календарно-тематически план

7-гIа класс, Грамматика, 2023-2024 шш

№	Чулоацам	Сахьат	Таьрахь	Таьрахь	ЦIагIара болх	Керда дешаш
1	Наьна меттах лаьца	1			§ 65, упр. № 294	Алхашк я – скворец; бIаьринг я – лесной орех
	Кердадаккхар					
2	Лексика	1			§ 66, упр. № 298	БусIехарг я – сыч; кIайдакх я - береза
3	ЦIердош	1			§ 67, упр. № 301	Масхам да – квас; гуришк – грош (уст.)
4	Белгалдош	1			§ 68, упр. № 304	Алинг да – мак; мукIарло я - признание
5	Хандош	1			§ 69, упр. № 307	Балкьазар я – крот; хьовлашк да – мать-и-маччеха
6	Таьрахьдош	1			§ 70, упр. № 310	Дошохьазилг да – канарейка; зIокар гали я - пеликан
7	Тохкама диктант	1			Упр. № 311	Къахьаэсти я – ясень; цIокъал я каприз

8	Г1алаташцара болх Ц1ерметдош	1			§ 71, упр. № 314	Баппа да – одуванчик; кхоардам ба - позор
	Масдар					
9	Масдара лоарх1ами цун грамматически белгалонаши	1			§ 72, упр. № 320	Ц1ул – на третий день вперед; ц1умоака – на четвертый день вперед
10	Масдар хьахилар	1			§ 73, упр.	Ц1улц1умоака – на

					№ 323	пятый день вперед
11	Масдарий легар	1			§ 74, упр. 327	Вирб1арз я – мул; г1оттам ба - восстание
12	Масдарашца дацардош ца яздара бокъонаш	1			Масдараш юкье долаш 5-6 предложени оттае	
13	Диктант					
14	Г1алаташцара болх Масдарашца дацардош ца яздара бокъонаш	1			§ 72 - 75, упр. № 330	Дистб1арлелхарг я – попугай; б1аьстинг да - подснежник
14	Масдарашца дацардош ца яздара бокъонаш	1			§ 72 - 75, упр. № 331	Дистб1арлелхарг я – попугай; б1аьстинг да - подснежник
16	Причасте лоарх1ами цун грамматически белгалонаши	1			§ 76, упр. № 334	Нач1ал я – талант; куни я – кролик; яьча я - дождливо
17	Причасте ло1амеи ло1амзеи формаши цар хьахилари	1			§ 77, упр. № 339	Кер да – ястреб; зенгал да – купорос (медный)
18	Причастей легар	1			§ 78, упр. № 345	Мосар я – акха газа (серна); хьаг1 я – тур; говзанча ва – мастер, специалист, искусник
19	Причастеш классашца хувцаялар	1			§ 79, упр. № 348	Г1окказ ва – пастух; дундал ва - оболтус
20	Предложене юкье причасте г1улакх	1			§ 80, упр. № 351	Зийболг да – фиалка; к1удилг - я крыжовник
21	Причастей язъара бокъонаш	1			§ 81, упр. № 355	Паькъарг ва – дег1а эсала саг; нал ба - кабан

22	Причастешца дацардош ца яздара бокьонаш	1			§ 82, упр. № 359	Къажкъайг я – сорока; миинг я – ольха; пард да – рысь
23	Причасте корчамах бола кхетам				Д1аязъе кхоккха яхачеи, йолчеи, йоаг1ачеи хана причастеш, уж юкъе йолаш пред. оттае	
24	Причасте корчамах бола кхетам	1			§ 83, упр. № 362	Гойтам ба – показатель,

						показание; лининг да - сирень
25	Причастей сецара хъаракаш	1			§ 84, упр. № 364 (д1ахо)	Къахъайг я – сойка; къоракхокха ба – горлица
26-27	Причасте морфологически тохкам	1 1			§ 85, 5-6 причастена тохкам бе	Гажал ва – невежа; мистадарг да – барбарис
28	Диктант					
29	Г1алаташцара болх Причасте морфологически тохкам					
	Деепричасти					
31	Деепричасте лоарх1ами цун грамматически белгалонаш	1			§ 86, упр. № 369	Гурмали да шелковый платок; лекъ я - перепелка
32	Деепричасти хъахилар	1			§ 87, упр. № 373	Моажолг да – желтая ромашка; поацолг да – ромашка
33	Деепричастеш ханашцеи классашцеи хувцаялар	1			§ 88, упр. № 375	Ферх да – барс, леопард; хъармарг я - харцлер
34	Деепричастеи ло1амзача причастеи яхача хана формаш, цар къоастам	1			§ 89, упр. № 378	Йийхъдаьд лаьтта – удобрить почву
35-36	Изложени	2			Упр. № 379	
37	Деепричастей язъяра бокьонаш	1			§ 90, упр. № 382	Г1абаш я – кандалы, оковы; мецхилг да - стриж

38	Деепричасте корчамах бола кхетам	1			§ 91, упр. № 389	Миха я – тополь;
39	Тохкама диктант	1			Упр. № 392	
40	Г1алаташцара болх. Деепричасте морфологически тохкам	1			§ 92, упр. № 394	Г1адаг1илгаш доала - щекотливый
	Куцдош					
41	Куцдеша лоарх1ами цун грамматически белгалонаши	1			§ 93, упр. № 398	Й1овхараш я – кашель, грипп, насморк; миккхал да - коршун
42-43	Куцдешай разрядаш	2			§ 94, упр. № 400, 406	Солса г1аъле да – тюльпан; г1андг1илг а - таракан
44	Куцдешай дистара лаг1аш	1			§ 95, упр. № 409	Г1алг1аскхе ва – казак; новц1олг да - соловей
45	Куцдешаши	1			§ 95, упр.	Соалор, соалорг да

	белгалдешаши форма цхъатарра йолаш хилар				№ 413	– куница; къаъра къу ва – воррецидивист
46-47	Куцдешай яздар а бокъонаш	1			§ 96, упр. № 416	Г1армахо ва – крымский татарин; ц1елорг я - пион
48	Диктант					
49	Г1алаташцара болх					
50	Предложене юкъе куцдешай г1улакх	1			§ 97, упр. № 419	Талмач ва – переводчик; сарсал я – тетерев; муш я – вяз (карагач)
51- 52	Куцдешай морфологически тохкам	1			§ 98, упр. № 422	Вета да – лен; селасат да – иволга; моаш я - куропатка
	Дешт1ехье					
53	Дешт1ехьенах бола юкъара кхетам	1			§ 99, упр. № 425	Поп я – чинара (бук); ч1агарк1алг да - ландыш
54	Дешт1ехьений лоарх1ами цар лелара башхалои	1			§ 100, упр. № 427	Истинг ба – г1алг1аша хьалха лелабаъ к1увс; турс я – таволга
55	Кхыча къамаъла доакъоох хьахинна дешт1ехьенаш	1			§ 101, упр. № 429	1индарг1а да – тень; сигалахийкхухьарг я - аист

56	Тохкама диктант				Упр. № 433	
	Хоттаргаш					
57	Хоттаргах бола юкъара кхетам	1			§ 102, упр. № 439	Хъайба я – айва; шапша я – персик; цацхал я - бурундук
58	Хоттаргий тайпаш	1			§ 103, упр. № 443	Тайша – бурый, серовато-бурый (о масти коров)
59	Хоттаргий яздара бокъонаш	1			§ 104, упр. № 447	Даьг1е я – пастбище, выгон; раьг1е я -
60	Тохкама диктант	1			Упр. №450	
61	Г1алаташцара болх Дакъилгах бола юкъара кхетам	1			§ 105, упр. № 453	Даш да – свинец; тушолкотам я – удод; тотакх я - дрофа
62	Дакъилгий тайпаш	1			§ 106, упр. № 455	Къубба я – гробница, мавзолей; хъех я - липа
63	Дакъилгий яздара бокъонаш	1			§ 107, упр. № 458	Ц1окълom да – снежный барс; духт1е я понятие
	Айдардош					
64	Айдардеша	1			§ 108, упр. № 465	Ондарг ва – подросток; овсара – изобильно; оачув да - квасцы
	лоарх1ами къамаьла чу цун г1улакхи					
65	Айдардешай яздара бокъонаш	1			§ 109, упр. № 468	Овкъара – пепельный; чхьаг1алкх я - шакал
66	Тахкама диктант	1			1омадаьр кердадаккха	
67-68	Г1алаташцара болх 1омадаьр кердадаккхар	2			Упр. №476	Г1ашкхеш я – бобы; зиракал да - мудрость